

Razstave || Exhibitions

Zapisano ostane: 70 let Arhiva Republike Slovenije

Gruberjeva palača, sedež
Arhiva Republike Slovenije.

Arhiv Republike Slovenije bi lahko praznoval več obletic, a navadno se spominjamo predvsem tiste, ki je povezana z ustanovitvijo prve samostojne arhivske ustanove za vso Slovenijo. Spominjali bi se lahko tudi leta 1926, ko je bil formalno ustanovljen Državni arhiv, ki pa je še naprej deloval kot organizacijska enota Narodnega muzeja; leta 1887/88, ko je bila dograjena stavba Kranjskega deželnega muzeja Rudolfinuma z namenskimi prostori za (deželni) arhiv; leta 1859, ko je Historično društvo za Kranjsko predlagalo, da bi se ustanovil deželni arhiv, medtem ko so arhivsko gradivo do tedaj že zbirale in popisovale različne ustanove, društva in posamezniki; ali leta 1821, ko je bil ustanovljen Kranjski stanovski muzej (leta 1826 preimenovan v Kranjski deželni muzej). Tradiciji arhiviranja lahko seveda sledimo tudi globlje v zgodovino, v grajske, samostanske in mestne kamre ... Ker pa je eden najstarejših in najpomembnejših fondov v Arhivu Republike Slovenije in v državi nasploh kranjski stanovski arhiv, omenimo še, da je bil prvi kranjski stanovski registrator oz. arhivar Hans Haltenspill nastavljen že leta 1586.

Z uredbo Narodne vlade Slovenije sta bila 31. 10. 1945 ustanovljena Osrednji državni arhiv Slovenije in arhivski svet (Ur. l. SNOS in NVS 1944–1945, 50/45); akt je stopil v veljavo z objavo v uradnem listu 7. novembra istega leta. Uredba, ki sta jo podpisala minister za prosveto dr. Ferdo Kozak in podpredsednik Narodne vlade Slovenije dr. Marijan Breclj, je med drugim predvidevala, da se Osrednji državni arhiv Slovenije v Ljubljani ustanovi »za vse območje federalne Slovenije«. Novoustanovljeni arhiv je postal samostojna državna ustanova pod neposrednim nadzorstvom ministrstva za prosveto (1. člen).

»Osrednji državni arhiv Slovenije ima namen, da zbira in hrani vse zgodovinske in kulturno pomembne arhivske predmete in zbirke, zlasti take, ki se tičejo slovenskega narodnostnega ozemlja in slovenskega naroda. O vseh predmetih in zbirkah vodi natančen pregled in ima v razvidu in pod svojim nadzorstvom vse druge arhive in zbirke arhivalij v Sloveniji.« (2. člen).

»V Osrednji državni arhiv Slovenije se stekajo vse, za redno poslovanje že izločene ali pogrešljive zgodovinsko ali znanstveno pomembne arhivalije državnih oblasti in ustanov na območju Slovenije. Državni arhiv Narodnega muzeja v Ljubljani preide z vsemi svojimi sestavinami in vsem inventarjem v Osrednji državni arhiv Slovenije. V hrambo se mu izroče vse zbirke arhivalij in arhivi, ki so prešli v last ali upravo države /.../« (3. člen).

»Uporaba zbirk Osrednjega državnega arhiva je vsakomur dostopna v mejah arhivskega reda /.../« (4. člen).

»Ravnatelj in arhivsko strokovno osebje (arhivarji) morajo imeti fakultetno izobrazbo ter poznati zgodovinske pomožne vede in upravno zgodovino, kakor določa pravilnik.« (5. člen).

70. obletnico osrednjega slovenskega arhiva smo praznovali predvsem zelo delovno. Kljub temu se nam je zdelo primerno pripraviti priložnostno razstavo, s katero smo se spomnili naših začetkov, prehojene poti, pionirjev arhivske službe in arhivistike, številnih strokovnjakov in zanimivih ljudi, ki so bili del naše zgodbe, in naših selitev 'z dežja pod kap'. Predstaviti smo želeli gradivo, ki ga hranimo, in poslanstvo, ki ga opravljamo ... Na koncu tudi izzive, ki nas čakajo. Nastala je razstava *Zapisano ostane*, ki sta jo pripravila Marija Grabnar in Andrej Nared ter je bila na desetih panojih v parku pred stavbo arhiva na Zvezdarski na ogled od začetka decembra 2015 do začetka junija 2016.

Pionirsko obdobje arhiva kot dela Kranjskega deželnega muzeja in nato Narodnega muzeja je žal precej slabo poznano. Gotovo bo praznovanje dvesto-

Logotip ob 70. obletnici
Arhiva Republike Slovenije.

letnice ustanovitve Kranjskega stanovskega (deželnega) muzeja, najstarejše slovenske kulturne ustanove in skupnega prednika glavnih kulturnovarstvenih ustanov pri nas (Narodni muzej Slovenije, Arhiv Republike Slovenije, Narodna galerija, Slovenski etnografski muzej, Prirodoslovni muzej Slovenije), primerna priložnost tudi za temeljito raziskavo zgodovine varstva arhivskega gradiva v obdobju do ustanovitve Osrednjega državnega arhiva Slovenije.

Pozive po ustanovitvi javnega, osrednjega arhiva, ki bi združil gradivo slovenskih pokrajin, je bilo mogoče slišati že v začetku 20. stoletja, posebno pa po letu 1918. Ravnatelj muzeja dr. Josip Mantuani je denimo novembra 1918 menil, da bi bila za (začasno) hrambo takega združenega arhiva primerna katera izmed izpraznjenih vojašnic, ena izmed možnosti je bil tudi ljubljanski grad. A ostalo je le pri načrtih. Leta 1926 ustanovljeni Državni arhiv je bil zgolj črka na papirju in je ostal utesnen v Narodnem muzeju, njegovo delovanje pa je bilo v glavnem omejeno na območje nekdanje Kranjske. Arhiv ni imel lastnega osebja, zato je arhivsko delo opravljal kar ravnatelj muzeja dr. Josip Mal. Leta 1939 je bil kot arhivar zaposlen dr. Stanko Jug, ki pa je bil med vojno interniran in je umrl v Dachauu februarja 1945.

Ko je jeseni 1945 nastala nova arhivska ustanova pod pristojnostjo republiškega ministrstva za prosveto, so problemi skrbi za gradivo ostali podobni. Arhiv je zbiral in hranil zgodovinsko pomembno gradivo, ki je zadevalo slovensko narodnostno ozemlje in slovenski narod ter o njem vodil evidenco. Podedoval je gradivo muzejskega Državnega arhiva, na terenu pa prevzemal gradivo ukinjenih ustanov in državnih uradov. To je bila precejšnja novost. Uradniki so pod vtisom revolucionarnih družbenih sprememb gradivo nekdanjih uradov omalovaževali, ga trpali na podstrešja, v vlažne kleti, neredko so ga uporabljali za ovojni papir, v kolikor ga niso preprosto oddali papirnicam v predelavo.

Arhiv se je zaradi upravnopolitičnih sprememb večkrat preimenoval: leta 1953 v Državni arhiv Ljudske republike Slovenije, leta 1966 v Arhiv Slovenije, leta 1979 pa v Arhiv Socialistične republike Slovenije. Današnje ime nosi od ustanovitve samostojne države leta 1991.

Za hrambo, strokovno obdelavo in uporabo arhivskega gradiva seveda ni primerna vsaka klet ali podstrešje. Odnos države je bil velikokrat mačehovski in arhiv je bil navadno na koncu verige financiranja; vseskozi se je otepal s prostorsko stisko. Počasno dodeljevanje skladiščnih prostorov, mikroklimatsko povsem neustreznih, je bilo daleč od njegovega načrta – čimprej v novo arhivsko stavbo. Prostorska stiska je bila huda zlasti do leta 1953, ko je bival v Narodnem muzeju. Na voljo je imel 26 m² veliko pisarno za administrativna in strokovna dela ter tri skladiščne prostore v skupni izmeri 217 m². Poleg tega je hranil gradivo še na podstrešju Narodne in univerzitetne knjižnice ter po kletih javnih in zasebnih stavb. Gradivo je bilo v takem stanju, da so njegovo količino merili kar v kubičnih in ne tekočih metrih. Leta 1954 so npr. našteali 1047 m³ ali okrog 11.000 tm. Pa vendar je bilo gradivo uporabnikom na voljo že maja 1946.

Konec leta 1953 je arhiv dobil del prostorov v prvem nadstropju Gruberjeve palače in Virantove hiše na Levstikovem trgu v izmeri 683 m². Leta 1965 je končno prevzel v upravljanje celoten kompleks med Levstikovim trgom, Zvezdarsko in Rožno ulico ter v pridobljene prostore preselil skoraj vse gradivo. Z adaptacijo je začel dobro desetletje pozneje, v letih 1977–1979, še prej, v letih 1972–1976, pa je ob Rožni ulici sezidal prvo namensko arhivsko skladišče v Sloveniji.

Leta 1992 se je uresničila več kot sedem desetletij stara ideja Josipa Mantuanija – osrednjemu slovenskemu arhivu so bili namenjeni prostori nekdanje vojašnice ob Roški in Poljanski cesti. Prvotni načrti so govorili, da se bo del arhiva tja preselil že do leta 1998, a dotlej ni uspel priti niti do gradbenega dovoljenja. Do leta 2006 je bil (vzhodni) trakt z depoji vendarle obnovljen in arhiv je tja preselil mlajše gradivo, ki ga je še pred dobrim desetletjem v Ljubljani hranil kar na sedmih lokacijah. Danes ima arhiv svoje prostore na Zvezdarski in na

Kongresnem trgu (Kazina), arhivske depoje tudi na Roški oz. Poljanski cesti ter za filmsko gradivo v Borovcu pri Kočevski Reki.

Tudi število zaposlenih je naraščalo počasneje, kot bi si želeli. Leta 1955 jih je bilo 16, od tega 10 strokovnih delavcev. Po letu 1974 je število delavcev počasi spet naraščalo: leta 1975 jih je bilo 20, ob vključitvi restavratorske delavnice nekdanjega Muzeja ljudske revolucije leta 1980 že 36. Zadnji večji priliv je nastal zaradi sprejetja delavcev arhivov političnih organizacij leta 1990 in Inštituta za novejšo zgodovino leta 1992 – takrat jih je bilo že 65. Število zaposlenih je naraščalo še do leta 2000, ko jih je bilo največ v vsej zgodovini, 78, potem pa je počasi upadalo. Zdaj ima Arhiv Republike Slovenije kot organ v sestavi ministrstva za kulturo 67 uslužbencev.

Arhiv je v 70 letih vodilo 8 direktorjev: Jože Maček (1945–1974), Marija Oblak Čarni (1974–1984, 1988–1993), Ema Umek (1984–1988), Vladimir Žumer (1993–2004), Dragan Matić (2004–2005, 2009–2012), Matevž Košir (2005–2009), Jože Dežman (2012–2013), Bojan Cvelfar (2013–).

Arhiv Republike Slovenije hrani skoraj 23.000 tekočih metrov arhivskega gradiva, večinoma na papirju, pa tudi na pergamentu, mikrofilmu, filmskem traku in drugih nosilcih zapisov. Gradivo je bilo konec leta 2015 razvrščeno v 1968 arhivskih fondov in zbirk.

Arhivsko gradivo se danes uporablja v dveh čitalnicah, na Zvezdarski 1 in na Kongresnem trgu 1. Vsakoletna statistika uporabe arhivskega gradiva, ki zajema obiske v arhivskih čitalnicah pa tudi pisne vloge, nam pove, da je največ zanimanja za gradivo nekdanje Službe državne varnosti in zveze komunistov, nato za mape franciscejskega katastra ter zbirke listin, urbarjev, rokopisov in zapuščinskih inventarjev. Sledi uporaba upravnih fondov (Deželni stanovi za Kranjsko, Vicedomski urad za Kranjsko, Deželna vlada za Kranjsko, Kraljevska banska uprava Dravske banovine) in posameznih zasebnih fondov.

V kontekstu prezentacije gradiva in stikov z javnostmi omenimo še predstavitev naše dejavnosti šolskim in drugim skupinam, organizacijo lastnih in gostujočih razstav ter raznovrstna predavanja in projekcije filmov. Raziskovalna dejavnost v obliki sodelovanj pri raziskovalnih projektih na področju arhivistike, zgodovine in drugih ved ter objava monografij, znanstvenih razprav in člankov je z delom arhiva neločljivo povezana.

Arhiv Republike Slovenije ima 9 notranjih organizacijskih enot oz. sektorjev: Služba za splošne naloge; Sektor za informacije in dokumentacijo; Sektor za varstvo najstarejšega arhivskega gradiva; Sektor za varstvo arhivskega gradiva s področja zdravstva, šolstva, gospodarstva, društev, dela uprave in sodstva; Sektor za varstvo arhivskega gradiva posebnih arhivov; Sektor za varstvo arhivskega gradiva uprave po letu 1945; Slovenski filmski arhiv; Center za restavriranje in konserviranje arhivskega gradiva; Sektor za elektronske arhive in računalniško podporo.

V prihodnjih letih nas čaka več pomembnih izzivov, od katerih jih omenimo le nekaj. Prvi je prenova severnega trakta vojašnice na Roški oz. Poljanski cesti, s katero želimo končati več kot dvajsetletno prenovo nekdanjih vojašniških stavb in tako večino prostorov arhiva združiti na enem mestu. Razmišljamo tudi o novih depojih v območju omenjenega kompleksa, saj bo treba v naslednjih letih prevzeti veliko arhivskega gradiva (zlasti upravnih organov), ki priča o nastanku samostojne države in je po valorizacijskih kriterijih označeno kot najpomembnejše.

Pomembna naloga je skrb za elektronsko arhivsko gradivo, zato bomo v naslednjih letih nadgrajevali slovenski javni elektronski arhiv. V sodelovanju z Ministrstvom za javno upravo in vsemi slovenskimi javnimi arhivi namreč vzpostavljamo kompleksno okolje, namenjeno elektronskemu arhiviranju. Leto vključuje postopke prevzemanja elektronskega gradiva v pristojne arhive in njegovo strokovno obdelavo, prav tako tudi učinkovito upravljanje in uporabo ter dolgoročno hrambo. Omenjeno predstavlja pomembno dopolnilo doseda-

nje skrbi za arhivsko kulturno dediščino, ki jo izvaja slovenska arhivska javna služba.

Na začetku prispevka smo omenili, da je bilo jubilejno leto za Arhiv Republike Slovenije zelo delovno. Bilo pa je tudi zelo uspešno, zato povzemimo še nekaj pomembnejših dosežkov, ki jih je direktor dr. Bojan Cvelfar 18. 12. 2015 predstavil na novinarski konferenci in slavnostni prireditvi ob 70. obletnici arhiva.

Poleg rednega dela, tj. sodelovanja z ustvarjalci, vrednotenja, prevzemanja in strokovne obdelave arhivskega gradiva, ki je bilo že samo po sebi dokaj intenzivno, velja glede opravljenega dela v letu 2015 izpostaviti naslednje:

1. Delo z uporabniki poteka nemoteno, obisk čitalnic in uporaba gradiva sta bila primerljiva z letom 2014 in tudi z zadnjim večletnim obdobjem. Opozoriti je treba na izjemno zahtevno delo pri pripravi za uporabo tistih arhivskih fondov in zbirk, ki vsebujejo po zakonu varovane osebne podatke; tako gradivo je treba prej pregledati in po potrebi pripraviti anonimizirane kopije. Slednje velja predvsem za arhivski fond SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS ter za primere, da uporabnik ne pridobi dovoljenja arhivske komisije za neomejen vpogled v celovito arhivsko gradivo. Na omenjenem fondu poteka tudi digitalizacija gradiva v analogni obliki (papir, mikrofilm, mikrofiš) v smislu varnostnih in uporabniških kopij. Samo v letu 2015 nam je uspelo izdelati več kot 170.000 posnetkov, skupna številka digitalizatov pa že presega 970.000.
2. Intenzivno smo se lotili podrobnega strokovnega pregleda vsega arhivskega gradiva v arhivu oz. 'inventure', ki bo končana do sredine leta 2016.
3. Od prevzemov arhivskega gradiva bi izpostavili dopolnitev najbolj uporabljane fonda SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS. Gre za izpis iz Centralne aktivne evidence na mikrofilmskih žepkih, ki ga je arhivu predal Dušan S. Lajovic iz Avstralije (izpis je bil pred leti bolj znan kot udba.net). S tem smo pomembno dopolnili ta arhivski fond, katerega del, ki se nanaša na državno varnost, je bil v preteklosti v veliki meri uničen.
4. Izpostaviti velja tudi razglasitev dokumentarnega gradiva Dokumentacije in fotodokumentacije družbe Delo d. d. za zasebno arhivsko gradivo, s čimer je to pomembno gradivo pridobilo status najvišje zaščite.
5. Izdali smo osem publikacij:
  - Davorin Jenko, 2015, uredila Gregor Jenuš in Franc Križnar
  - Zemljiški gospod Janez Vajkard Valvasor in njegov urbar, 2015, Boris Golec (soizdajatelj in sozaložnik Javni zavod Bogenšperk)
  - Filmsko gradivo Slovenskega filmskega arhiva pri Arhivu Republike Slovenije, zv. 8, 2015, Vladimir Sunčič
  - Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim, 2015, Jelka Melik, Mateja Jeraj
  - Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini, letnik 2015, dve številki, uredil Gašper Šmid
  - Listine jezuitskega kolegija v Ljubljani 1592–1751, 2014, Jure Volčjak
  - To smemo že tako dolgo: kmečke služnosti in njihova odprava, 2014, Alenka Kačičnik Gabrič (soizdajatelj in sozaložnik Inštitut za novejšo zgodovino).
6. Poleg rednih mesečnih predavanj smo v sodelovanju z Zgodovinskim inštitutom Milka Kosa ZRC SAZU izvedli znanstveni posvet Dolga zgodovina urbarjev in pripravili priložnostno razstavo.
7. Izjemno delo opravljajo naše sodelavke v Centru za konserviranje in restavriranje. Poleg rednega dela (konserviranja in restavriranja pečatov, listin na pergamentu in papirju, nevezanega in vezanega gradiva, načrtov, fotografij ipd.) so v sodelovanju s TV-Slovenija v gibljivih slikah zabeležile

- zahtevne postopke na primeru restavriranja Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske. Ker bo center v letu 2016 praznoval 60. obletnico svojega delovanja, ob tej priložnosti pripravljamo izdajo jubilejne publikacije s prispevki priznanih domačih in tujih strokovnjakov ter več drugih aktivnosti.
8. Glede na to, da Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije nima lastne projekcijske dvorane, smo v Slovenski kinoteki pripravili 27 dobro obiskanih filmskih večerov. V Jugoslovanski kinoteki v Beogradu pa smo uspeli digitalizirati in restavrirati dve slovenski celovečerni filmski klasiki: *Srečno*, *Kekec* in *Kekčeve ukane*.
  9. Leta 2015 smo zaključili prvi pomembnejši del projekta e-ARH.si, ki je bil financiran iz evropskih sredstev OPRR (Operativni program krepitve regionalnih razvojnih potencialov za obdobje 2007–2013). S tem smo uspeli vzpostaviti zamatke slovenskega elektronskega arhiva. Med drugim smo zagotovili zakonsko zahtevane tri lokacije (primarna je v Arhivu Republike Slovenije, sekundarna v prostorih Ministrstva za javno upravo v Ljubljani in tretja v prostorih Ministrstva za javno upravo v Mariboru). Uspelo nam je izdelati programska orodja za prevzemanje nekaterih vrst arhivskega e-gradiva (SIP-kreator) in programska orodja za potrebe uporabe arhivskega gradiva v elektronski obliki (DIP-kreator). Poleg tega smo v času odvijanja projekta zbrali veliko znanj in izkušenj, ki bodo dobrodošli v prihodnje.
  10. Za delovanje vsake ustanove so temeljnega pomena primerni prostori. Tudi na tem področju nam je v letu 2015 uspelo narediti kar nekaj uspešnih korakov:
    - a. zamenjali smo dotrajane in zdravju škodljive javljalce požara v vseh depojih na sedežu arhiva,
    - b. adaptirali smo depoje za hrambo filmskega arhivskega gradiva v prvem nadstropju vzhodnega trakta nekdanje vojašnice na Roški, tako da bomo lahko zagotavljali še posebej zahtevne mikroklimatske pogoje,
    - c. adaptirali smo depoje za hrambo arhivskega gradiva na papirju v nizkem pritličju iste zgradbe ter tako pridobili prepotrebne prostore za nove prevzeme,
    - d. za potrebe prenove severnega trakta vojašnice na Roški smo pripravili arhitekturno idejno zasnovo in več drugih, s tem povezanih elaboratov.
  11. Spomniti velja tudi na veliko razstavo *Arhivi – zakladnice spomina*, ki smo jo spomladi 2015 v Narodnem muzeju Slovenije skupaj pripravili vsi slovenski javni in cerkveni oz. (nad)škofijski arhivi. V podobi originalov (170) smo predstavili najdragocenejše, vsebinsko najpomembnejše in vizualno najlepše gradivo, ki ga premoremo slovenski arhivi. Pripravljena je tudi potujoča razstava, ki temelji na reprodukcijah gradiva in bo v naslednjih letih prepotovala celotno Slovenijo, predvidevamo pa tudi gostovanja v tujini.
  12. Tudi na področju reševanja vprašanja nasledstva po nekdanji SFRJ je v letu 2015 prišlo do pomembnih premikov, predvsem na področju projekta digitalizacije skupne arhivske dediščine, katerega pobudnik smo bili. Na nekaj sestankih sta projektni svet in projektna skupina razrešila več strokovnih dilem ter se odločila za izvedbo pilotne digitalizacije izbrane ga arhivskega fonda v Arhivu Jugoslavije v letu 2016.

Marija Grabnar in Andrej Nared